

28. Szegedy-Maszák, „A regény, amint írja önmagát”, 24.
29. Szegedy-Maszák, *Irodalmi kánonok*, 102.
30. Donatella Izzo, *Portraying the Lady, Technologies of Gender in the Short Stories of Henry James*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2001.
31. René Girard, *Deceit, Desire, and the Novel. Self and Other in Literary Structure*, ford. Yvonne Freccero, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1972; Claude Lévi-Strauss, *Faj és történelem*, ford. Bojtár Péter, Napvilág, Budapest, 1999; Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*, Columbia University Press, New York, 1985.
32. A magyar irodalomban Márai szolgáltatja a leglátványosabb példákat az effajta háromszögre. A *Kaland* című színműben, *A gyertyák csonkig égnek* és a *Válás Budán* című regényben például egyaránt a háromszög újrajátszásáról van szó: mindhárom mű két rivális férfi között lezajló nagy lévinasi „szemtől szembe” tisztázást állít elének (Emmanuel Lévinas, *Teljesség és Végtelen. Tanulmány a külsőről*, ford. Tarnay László, Dianioia–Jelenkor, Pécs, 1999, 10). Mindháromban végérvényesen passzív (szedált vagy halott) nő képezi vetélkedésük tárgyát. (Lásd erről Bollobás Enikő, *Nők férfiak között: a Márai-háromszögről*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2012/4, 413–421.
33. Mary Jacobus, *Is There a Woman in this Text? = Reading Woman. Essays in Feminist Criticism*, Columbia University Press, New York, 1986, 83–109.
34. James, *Complete Stories 1864-1874*, Library of America, New York, 1999.
35. Ralf Norman, *The Insecure World of Henry James's Fiction. Intensity and Ambiguity*, Macmillan Press, London, 1980.
36. Robin Lakoff, *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*, Harper, New York, 1975/2004, 39, 43ff, 47ff.
37. Carol Gilligan, *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, Cambridge, Harvard University Press, 1982, 172, 173.
38. *The Feminist Critique of Language. A Reader*, szerk. Deborah Cameron, Routledge, London, 1990.
39. Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, ford. Gino Raymond és Matthew Adamson, Harvard University Press, Cambridge, 1991, 66.
40. James, *Complete Stories 1898-1910*, Library of America, New York, 1996, 416–417.
41. „the Jamesian poetics of the narratibility of a nonstory” – Izzo, *Portraying the Lady*, 216.
42. James, *Az őserdei vad I.*, ford. Szabó Szilárd, Holmi, 2011/12, 1524–1538, 1529.
43. Lásd erről Joyce W. Warren, Joyce W., *The American Narcissus. Individualism and Women in Nineteenth-Century American Fiction*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1989, 231–252.
44. Lásd például James, *Complete Stories 1898-1910*, 678–679.
45. Izzo, *Portraying the Lady*, 258.
46. Szegedy-Maszák, *Irodalmi kánonok*, 98.

BARTHA ÁDÁM

A posztmodern mint menedék

THOMAS PYNCHON: *KÍSÉRLETI FÁZIS*

A posztmodern fogalmához kritikailag közelítő teóriák diskurzrendszerében a mai napig hatást gyakorol az a hagyomány, amely a posztmodernt nem pusztán művészeti, hanem komplex társadalmi jelenségként határozza meg. Nem véletlen, hogy ez a megközelítésmód gyakran használja a „posztmodernizmus” kifejezést, amely hatékonyabban képes lefedni a jelenség mögött álló összetett társadalmi, gazdasági, esetenként politikai hátteret. Ezzel függ össze az is, hogy a diskurzust

formáló jelentős szerzők sokszor igen eltérő tudományterületekről érkeznek. Mindazonáltal közös elemként tűnik föl az az állítás, mely szerint a posztmodernizmus valamilyen formában összekapcsolható azzal a 20. századi folyamattal, melynek során a társadalmi berendezkedések egészét érinteni kívánó episztemológiai módszerek, illetve utópisztikus energiák elkezdtek kimerülni.

Ebben a kontextusban jelen dolgozat kísérletet tesz arra, hogy fölvezolja a fent említett kritikai diskurzus alapjait, különös tekintettel arra, hogy a beszédmód miként próbálja meg összekapcsolni a 20. század gazdasági, társadalmi és esztétikai változásait. Ezt követően pedig egy konkrét szöveget, Thomas Pynchon *Kísérleti fázisán* keresztül kísérreljük meg működtetni a fenti teoretikus módszertant, tekintve, hogy Pynchon szövege igen erősen világítja meg a posztmodern beágyazottságát a társadalmi jelenségekbe. A vizsgálat elsődleges szempontja az lesz, hogy a regényben miként jelenik meg a „felszín” (a 2000-es évek elejének New Yorkja) és a „mély” (az ún. DeepWeb) összefüggése és ellentmondásossága, egyszerre példázva a posztmodern nyelv működését, illetve annak komplex társadalmi kontextusát is.

A posztmodernizmus társadalmi esztétikája

„A legbiztonságosabban úgy ragadhatjuk meg a posztmodern fogalmát, ha megkísérlünk történelmileg gondolni a jelenre egy olyan korban, amely már elfelejtette, hogyan is kellene történelmileg gondolkodni.”¹ Fredric Jameson ezzel a kijelentéssel vezeti be könyvét, mely a posztmodern a kései kapitalizmus² kulturális logikájaként elemzi. Jameson kiindulási pontja szerint a posztmodern a modernizációs folyamat végét jelöli, amikor a „természet végképp eltűnt”, a „kultúra” pedig „második természet” lett.³ Jóllehet Jameson ezen a helyen nem tér ki a „második természet” fogalmának történeti aspektusaira,⁴ sokatmondó, hogy az egyik hivatkozási alapja éppen Walter Benjamin elmélete a kultúráról mint árurol, illetve a valóság esztétizációjáról.⁵ Jameson leírása szerint a kultúra ugyanis „az egyik legfontosabb segítség a posztmodern tettenéréséhez”.⁶ Ennek oka, hogy míg Benjamin a valóság (illetve *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában* című tanulmányában a politika) esztétizációját a fasizmussal azonosítja, addig Jameson ezt kiterjeszti a kulturális áruterelés egészére: „szédületes lelkesedés a dolgok új rendje iránt, árudömping, a dolgok olyan »ábrázolása«, amely hajlamos olyan lelkesedést és hangulatingadozást okozni, amelyet nem feltétlenül maguk a dolgok váltanak ki. Tehát a posztmodern kultúrában a »kultúra« maga is saját jogon termékké vált.”⁷

Ezen a ponton azonban fontos jelezni, itt nem pusztán arról van szó, hogy a kulturális javak a tömegtermelés részévé váltak. Ez a folyamat már bőven érzékelhető volt a 20. század első felében, vagyis a modernitásban is. A döntő különbség itt az, hogy a fogyasztás tárgyát elsődlegesen nem a kulturális javak (könyvek, filmek stb.) jelentik, hanem az a komplex jel-, szimbólum-, valamint diskurzusrendszer, amely a posztmodernizmus mint kulturális jelenség sajátja. Ahogy Jameson fogalmaz: „a piac saját maga helyettesítője lett, emellett teljes mértékben árucikk is, ugyanannyira, mint bármi, amit magában foglal.”⁸ Míg tehát a modernizmusnak „minimális ismertetőjegye” volt, hogy folyamatosan kritikailag lépett föl az áruvá

válás folyamatával szemben, „a posztmodernizmus [itt Jameson már „modernizmusról”, illetve „posztmodernizmusról” beszél – B. Á.] a pusztá árucikké válás folyamatának fogyasztása.”⁹

A posztmodernizmusban döntő jelenség, hogy a kulturális javak fogyasztása során a hatást nem feltétlenül *maguk a dolgok* váltják ki. Következésképpen, amikor a posztmodernnel szembeni kritikai diskurzus a posztmodernizmust mint társadalmi jelenséget összekapcsolja a gazdasággal, akkor a lényeg abban rejlik, hogy maga a termelés kulturalizálódott, aminek jellegzetes vonása, hogy az alapját nem önmagában a hagyományos árutermelés adja, hanem annak a szimbolikus jelrendszernek a folyamatos újratermelése, amely legitimálja magát a gazdasági/társadalmi kontextust.

Noha ezen a helyen nincs lehetőség részletesen kitérni a témára, de az itt elemzett kritikai diskurzus nézőpontjából igen problematikus a kapitalizmus változatainak – közgazdasági értelemben mindenképpen helyes – erőteljes megkülönböztetése.¹⁰ A változatok között fennálló gazdaság- és társadalmpolitikai eltérések mellett ugyanis a „jelző nélküli” kapitalizmusnak azért lehet bizonyos elemzések során létjogosultsága, mivel ezekben az esetekben a fogalom egy olyan absztrakt rendszert ír le, melyet saját inherens előírásai (tőkefelhalmozás, a tőke minél szabadabb áramlása stb.) hajtanak, és ezeket mindössze terelni vagy korlátozni lehet, amennyiben a kapitalizmuson belül kívánunk maradni. Mindazonáltal a kapitalizmus – mint olyan – változása Jameson számára is igen hangsúlyos szempont. Nem véletlenül emeli tehát ki, hogy a posztmodernizmus-elméletek egyik alapvető tökéletlensége az, hogy nem veszik figyelembe, itt nem egy „egészen új társadalmi rendnek a kulturálisan domináns megjelenésével” van dolgunk, hanem mindössze a kapitalizmus egy újabb rendszerszintű alakjának kivetülésével és kísérőjelenségével – ez volna az úgynevezett kései kapitalizmus.¹¹

Amennyiben Jamesont követve a posztmodernizmust a kapitalizmus egy formájának kulturális logikájaként gondoljuk el, úgy beleütközünk egy látszólagos paradoxonba. Miközben ugyanis a kritikai diskurzus lényegében egyetért Jean-François Lyotard megállapításával a nagy elbeszélések széteséséről, mégis föltételezi a kapitalizmusnak mint ideológiai konstrukciónak a totálissá válását. Ennek egy lehetséges föloldása, hogy a kései kapitalizmus már nem egy másokkal versengő, nagy narratívának tekinti magát. Amíg voltak ellentétes elbeszélések, addig a kapitalizmus csak egy volt ezek közül, azonban a kapitalizmussal szembehelezkedő, utópikus rendszerszintű mozgalmak és narratívák fokozatos kimerülésével a kapitalizmus egyre inkább totális jelenségként kezdte értelmezni saját magát.¹² Jameson ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a piaci ideológia arról biztosít minket, hogy az emberek csak bajt okoznak, ha irányítani kívánják a sorsukat («a szocializmus képtelenség»), és hogy szerencsénk, hogy van egy személytelen mechanizmusunk – a piac –, amely dolgozhat az emberi hübrisz és tervezés helyett, és amely teljes egészében átveheti az emberi döntéshozatal szerepét. Csupán annyi a dolgunk, hogy tartsuk tisztán, olajozzuk meg, és az majd – mint az uralkodók oly sok évszázaddal ezelőtt – gondoskodik rólunk, és rendet tart közöttünk.”¹³

Mindebből pedig sajátos társadalmi és esztétikai következtetések is levonhatók a posztmodernre nézve. Nem véletlen, hogy David Harvey szorosán összeköti a

gazdasági és a kulturális szálakat, amikor kijelenti, a posztmodern sokkal inkább a jelölővel, mintsem a jelölttel törődik, és sokkal jobban érdekli a médium (a pénz) az üzenettel (társadalmi munka) szemben. A hangsúlyt inkább a fikcióra és a jelekre, mintsem a funkcióra és a dolgokra helyezi, az esztétikát pedig előnyben részesíti az etikával szemben.¹⁴

Következésképpen a posztmodernizmussal összekapcsolható társadalmi valóság alapjaiban tér el attól, amelyet a modernizmus jelöl. Jameson leírása alapján az olyan fogalmak, mint a szorongás vagy az elidegenedés a posztmodernben már érvényüket veszítik, amennyiben „a kulturális patológia dinamikájában bekövetkezett változást úgy jellemezhetjük, hogy a szubjektum elidegenedésének helyét átvette a szubjektum széttöredezettsége.”¹⁵ Harvey mélyebbre megy ennek a jelenségnek az értelmezésekor, amikor kifejti, egyszerűen nem is beszélhetünk már arról, hogy az egyén elidegenedne a klasszikus marxi értelemben, mivel ehhez azt kellene feltételeznünk, hogy van egy olyan koherens belső tudat, amelyet sújthatna az elidegenedés¹⁶ – meg kell jegyeznünk, hogy mások mellett már Marcuse is ebből a gondolatból indult ki *Az egydimenziós emberben*. Mindez pedig együtt jár azzal, hogy a posztmodern bevett interpretációja szerint a világban tapasztalt jelenségekre adott minden „totalizáló” válasz vagy elnyomó, vagy illuzórikus, következképpen vagy ártalmas, vagy kevés sikerrel kecsegtet globálisan átfogó reakciók megfogalmazása a rendszer egészével szemben.¹⁷

Ezen a ponton igen élesen merül föl a klasszikus dilemma, mely szerint ha egy rendszer totális, akkor elképzelhető-e egyáltalán olyan pozíció, amely lehetővé teszi a külső nézőpontot, illetve az onnan megfogalmazható kritikát. Jameson ezt a problémakört Michel Foucault és Jean Baudrillard (illetve máshol Guy Debord) példáin keresztül foglalja össze. Megjegyzi, hogy a „totális rendszer” olyan elméletírónál, mint Foucault, „mindig is jelen volt az az értelmezés, hogy ha a rendszer annyira módszeresen totalizáló, ahogyan állítják, akkor minden helyi felkelés, pláne minden »forradalmi« indíttatás azon belül marad, és valójában immanens dinamikájának egyik függvénye.”¹⁸ Mindazonáltal Jameson hangsúlyozza, úgy tűnhet, Foucault még képes lett volna támogatni egyfajta „helyi gerillaháborút” a rendszer ellenében. Ezzel szemben Baudrillard már azt fejtegeti, hogy „a rendszer a lázadás, a forradalom, sőt még a negatív kritika tudatos ideológiáit sem csupán »magába olvasztja«, hanem azok egyenesen a rendszer saját belső stratégiáinak integráns és funkcionális részei.”¹⁹ Jóllehet erre a jelenségre különböző aspektusokból mások (például Antonio Gramsci) is rávilágítottak, jelen esetben csupán azt kell kiemelni, hogy Jameson oly módon írja le a posztmodernizmust, mint amelyben lényegileg válik kérdésessé valamilyen átfogó (totális) kritikai narratíva kialakítása.

Ahhoz, hogy az eddigiekben vázolt helyzet esztétikai szempontból is értelmezhetővé váljék Pynchon szövegének esetében, világossá kell tenni, hogy itt egy alapvető episztemológiai problémával állunk szemben. Híres szövegében maga Lyotard is a tudás formáiból indul ki, amikor kijelenti, hogy míg a „modern” tudomány nagy elbeszéléseken keresztül legitimálja magát (és a tudást), addig a „posztmodern” a „nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanság” jellemzi.²⁰ Következésképpen „az elbeszélőfunkció elveszíti működtetőit: a nagy hőst, a nagy veszélyeket, a nagy utazásokat és a nagy célt.”²¹ Ezzel pedig létrejön a nyelvjátékok társa-

dalma, melyet a „lokális determinizmus” határoz meg.²² Módszertani szempontból ennek jelentősége az, hogy a nyelvjátékok világában „beszélni annyit tesz, mint viaskodni a szó játék értelmében, továbbá, hogy a beszédaktusok egy általános viadalhoz tartoznak.”²³

Tekintettel arra, hogy Lyotard értelmezésében a nagy narratívákkal rendelkező régi pólusok a posztmodernben elveszítik vonzerejüket, egy olyan érzet alakul ki, mely szerint „mindenki önmagára van utalva. S mindenki tudja, hogy ez az *önmaga* kevés.”²⁴ Ez azonban – figyelmeztet Lyotard – egyáltalán nem jelent elszigeteltséget! A lokális és a lokális determinizmus tehát nem egyszerűen valamifajta szélsőséges individualizmust jelöl, hanem azt, hogy „a társadalmi kötelék kérdése mint kérdés maga is nyelvjáték: a kérdező játék, amely a kérdező személyének, a címzettnek és a kérdés tárgyának a helyét rögtön meghatározza: így a kérdés maga már társadalmi kötelék”.²⁵

Ennek eredményeként olyan környezettel találjuk szemben magunkat, amelyben a kis elbeszélések szuverenitása teszi lehetővé a menekülést a nagy elbeszélések delegitimációs válságától.²⁶ Ez egyrészt egy sajátos paranoid állapothoz vezethet, amelyben a kis elbeszélésekkel rendelkező egyének és csoportok *ab ovo* illúzióként vagy megtévesztésként fognak föl bármilyen „hivatalos” nagy narratívát. Mindebből pedig szélsőséges esetben egy olyan nézőpont bontakozhat ki, amelyből az egyén mindenhol a fősodor mögötti, meghatározott szubjektumok vagy szervezetek érdekeit szolgáló hatalmi narratívákat lát, mint az összeesküvés-elméletek esetében. Ez azonban egyfajta „reakciós” magatartás, mivel a háttérben az áll, hogy a hivatalos elbeszélések delegitimációs válságát végső soron alternatív nagy elbeszélésekkel kívánja helyettesíteni.

Jameson leírása segítséget nyújthat ennek az álláspontnak a megértéséhez, amennyiben elfogadjuk, hogy a „posztmodern hipertérben” – amely jelen esetben az alternatív elbeszélések, diskurzusok és nyelvjátékok sokaságát is leírja – elménk „képtelen feltérképezni azt a nagy globális multinacionális és decentralizált kommunikációs hálózatot, amelyben egyéni szubjektumokként találjuk magunkat.”²⁷ A posztmodernből való „paranoid” menekülés lényege tehát az, hogy a nyelvjátékok és a kis elbeszélések sokasága mögött föltételezünk egy koherens alternatív meta-narratívát, amely lehetőséget biztosít a „hipertér” megértéséhez és a szétesett egész újfajta összeillesztéséhez. E folyamat posztmodern jellegzetessége, hogy az alapokat bizonyos értelemben maga a posztmodern kulturális környezet szolgáltatja hozzá. Ha ugyanis nincsenek kódok vagy normák, melyek valamilyen metaelbeszélés alapján kiolthatnák egymást, akkor minden lehetséges magyarázat és értelmezés esetlegessé válhat, és a körülményekhez igazítva tetszőlegesen fölhasználható.²⁸ Következésképpen a valóság és a fikció közötti határvonal elhalványul, minden csak mesterséges utánzatnak tűnik föl, és ahogy az ember egyre mélyebbre süllyed a referenciák nélküli jelek és diskurzusok labirintusában, annál inkább elvész a posztmodern által megállás nélkül előállított és újratermelt képekben és szövegekben.²⁹ Így lesznek az összeesküvés-elméletek a posztmodern társadalmi kontextus esztétikájának perverz tárgyai.

A hétköznapi élet úgy válik tehát teljesen esztétikai környezetté, hogy a „művészet” és a „valóság” érzékelése közötti választóvonal egyre inkább elmosódik,³⁰ mi-

közben minden mikroelbeszélés autonóm „autopoietikus szerveződésésként”³¹ jelenik meg, így építve föl a rendszer egészét. Következésképpen, ahogy Wolfgang Iser fogalmaz, „a valóság egyre inkább mint »nem-realisztikus«, mint »esztétikailag« megkonstruált jelenik meg.” Ahol pedig „ez a belátás áttör [...] ott az esztétika megszűnik speciális diszciplínának lenni és a valóság általános megértési médiumává alakul át.”³² Amikor tehát a „realitás maga vált szoftverré” és a szimulációt „már nem mimetikusán, hanem produktívan értelmezik, ott a lét és a látszat, a realizmus és a fikcionalizmus megfelelő gondolati formái érvényüket veszítik.”³³ Mindazonáltal ebből a jelenségből nem csupán az alternatív metanarratívák felé vezet út. Van egy másik opció is, amely sokkal inkább arra épít, hogy a „mélybe” menekülve kihasználja a posztmodern fent leírt jellegzetességét, és az esztétikai értelmezésnek éppen a szubverzív erejét ragadja meg.

Terry Eagleton *Literary Theory* című munkájában úgy jellemzi az ideológiát, mint amelynek egyik funkciója, „hogy »természetessé« tegye a társadalmi valóságot, s olyan ártatlannak és megváltoztathatatatlannak mutassa be, amilyen maga a Természet. Az ideológia a kultúra természetévé változtatására törekszik, s a »természetes« jel ennek egyik fegyvere.”³⁴ Éppen ezért a minket körülvevő világ textuális elemzésének lehetősége magában foglalja azt is, hogy szubverzív módon feltárjuk a nyelv társadalmilag meghatározott, konstruált, tehát nem természeti jellegzetességeit. Ennek okán értékelődik föl az irodalomkritika, illetve azon belül a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció, melyek az eredeti várokozások szerint képesek lennének ideológiakritikaként működni egy olyan időszakban, amikor a hagyományos nagy narratívák (mint például a totalizáló igénnyel föllépő klasszikus marxizmus) legitimációs bázisai meggyengültek.³⁵ Ahogy Eagleton fogalmaz, „a posztstrukturalizmus az eufória és illúzióvesztés, felszabadultság és elfecsérlődés, karnevál és katasztrófa ama keverékének volt a gyümölcse, amely 1968-at jellemezte. Miután a posztstrukturalizmus az államhatalom struktúráit nem tudta szétzúzni, helyette a nyelv struktúráit kezdte felforgatni. Ezért legalább nem verték fejbe az embert. A diákmozgalom eltűnt az utcákról, a föld alá szorult, a diskurzusbába.”³⁶

A diskurzuselemzés, illetve a textuális kritikai vizsgálódások lényegileg politikai szándékkal jelentek meg. Amikor Foucault felveti annak lehetőségét, hogy „a szavak szétforgácsolandó szöveggé változnak, amelyből napvilágra bukkan az a másik értelem, amelyet elrejtene”, majd pedig előfordulhat, hogy a nyelv pusztán önmagával találja szemben magát,³⁷ akkor mindebben annak lehetősége is rejlik, hogy a diskurzuselemzés felfejtheti a hatalom szövetét, és ideológiakritikai módszertanként szolgálhat. Ezzel együtt a dekonstrukció – miként Eagleton is felhívja rá a figyelmet³⁸ – szintén politikai gyakorlat volt. A dekonstrukciós olvasástechnika célja és lényege az volt, hogy feltárja a hatalmi struktúrák mögött álló nyelvet, amelyet meg lehet fosztani „természetesnek” vélt adottságaitól, és így világosabbá válhatna a hatalom működése.

Az 1968-as forradalmi mozgalmak bukásainak jelen elemzés szempontjából két fontos következménye volt. Egyrészt az ideológiakritika teljesen visszavonult a partikularitásba, ahogy a hagyományos baloldali mozgalmak súlyos csapást szenvedtek el. Mindeközben a forradalmi diskurzusok számos eleme (szexuális felszabadulás, identitáspolitika stb.) a populáris kultúra és a fogyasztói társadalom integ-

ráns részévé változott. Egy alternatív rendszer utópiájának ígéretét pedig igen jelentős részben – noha talán nem teljesen – fölváltotta a kapitalista demokrácia érényeibe vetett hit.³⁹

A posztmodernhez köthető másik menekülési eljárás tehát azon alapult, hogy a nyelvjátékokból nem kifelé, hanem befelé kell „menekülni”. Vagyis nem a posztmodern, mint társadalmi és esztétikai kontextus ellenében, hanem éppen azt felhasználva lehet eljutni a valóság megismeréséhez, illetve ezen keresztül az ideológiakritika egy sajátos lehetőségéhez. Ez utóbbi módszertan tragédiája azonban az, hogy csak azon az áron képes önazonosan működni, ha közben tudomásul veszi, hogy a rendszerformáló erejét a rendszer maga napról napra egyre hatékonyabban tudja fölszívni.⁴⁰

A felszín és a mély – Thomas Pynchon: *Kísérleti fázis*

Thomas Pynchon regényeire általánosan is jellemző, hogy hajlamosak összezavarni az olvasót. Pynchon fölvázol egy világot, amelyről a befogadó azt hiszi, hogy ismeri, majd ezt összemosza olyan alternatív világokkal és valóságokkal, melyek valószerűtlennek vagy szürreálisnak tűnnek. Végül igen könnyű elveszni a szövegüniverzum komplexitásában, ahogy a befogadás során föllépő hermeneutikai tapasztalatok fokozatosan és egyre intenzívebben azt éreztetik, hogy az értelemadás hagyományos módszerei működésképtelenné válnak.⁴¹ Nemcsak Pynchon regényeinél, de a posztmodern szövegeknél általában is igen gyakori, hogy az írások nyíltan vállalják, nincs menekvés a nyelv fogságából.⁴² Pynchon azonban egyszerűre hozza mozgásba a nyelv általi kötöttség tapasztalatát,⁴³ valamint a nyelv szubverzív lehetőségeit. A *Kísérleti fázis*ban mindezt úgy teszi meg, hogy a valóság(ok) különböző szintjeinek mozgásával a 2000-es évek New Yorkján keresztül igen erősen illusztrálja a posztmodern társadalmi kontextust, illetve a korábban vázolt „menekülési” lehetőségeket.

A regényben a szövegvalóság három szintje különíthető el. Egyrészt ott van New York 2001 őszén, az internetbuborék kipukkadását követően, és éppen a regény ideje alatt éri támadás a Világkereskedelmi Központot (WTC). Az Egyesült Államok politika- és gazdaságtörténetének egy igen speciális időszaka tárul elénk, amikor a hivatalos narratívákba vetett hit látványosan megbomlott. Éppen ebből következik a második valóság, nevezetesen a paranoid összeesküvések világa, amely a korábban vázolt első menekülési formának felel meg. Pynchon karaktereinek egy csoportja ugyanis kétségbeesetten igyekszik egy alternatív metanarratívát alkotni, melynek segítségével rekonstruálható volna a gazdasági és politikai elit közti összeesküvés elbeszélése. Végül pedig megjelenik a felszíntől (legalábbis egy ideig) elzárt DeepWeb világa, amely az internet virtuális valóságán keresztül vezet a „mélybe”. Egy olyan mélységbe, amely a saját, független szabályai szerint működik, és ahonnan úgy válhatnak világgossá a felszín eseményei, hogy mindeközben nincs szükség a felszíni narratíva teljes megtagadására. Ez utóbbi volna a második menekülési opció, jelesül a posztmodern kritikai módszerek azon kísérlete, hogy a diskurzusba „visszavonulva” tegyék láthatóvá a hatalmi rendszer működését.

Noha a kritikusok számára már közhely, hogy Pynchon szövegeit teljesen behálózzák a populáris kultúrára tett legkülönbözőbb utalások, ezek kontextuális megértéséhez arra van szükség, hogy az olvasó funkcionálisan is el tudja helyezni ezeket az utalásokat a szövegvalóságokban. A *Kísérleti fázis* természetesen szintén hemzseg a filmes, zenei és egyéb médiumközi elemektől, de a jelen elemzés során érdemes azokra a helyekre koncentrálni, melyeken keresztül világossá válik az ábrázolt valóság társadalmi/gazdasági kontextusa. Ezek nélkül ugyanis nem egyértelmű, honnan mozdul el a szöveg egyrészt a paranoid metanarratívák, másrészt a DeepWeb mélyének irányába.

A regény gyakran ironikus utalásai a 2000-es évek elejének amerikai gazdasági és társadalmi környezetére jól mutatják, a szöveg egy olyan kulturális bázisra épít, amelynek alapja, hogy a rendszer egyre kevésbé kiismerhető a hagyományos elbeszélések segítségével. Az 1990-es évek pénzügyi deregulációs folyamata⁴⁴ a 2000-ben kipukkadt internetbuborékhoz vezetett. A folyamat során (amely folytatódott a 2008-as pénzügyi válságig) a felszínen élő átlagember számára egyre idegenebb lett a pénzügyi rendszer működése. A komplex termékek, a befektetési láz, majd az 2000-ben és 2008-ban bekövetkezett összeomlások nem csupán pénzügyi, de episztemológiai hullámvasútra is ültették azokat, akik megpróbálták értelmezni, esetleg kihasználni a jelenségeket és lehetőségeket. Ebben a kontextusban kellene tehát értelmezni az olyan idézeteket, mint hogy „minden vágyam, hogy én legyenek a kacsabélyegek Bill Grossa”,⁴⁵ illetve, hogy „nyilván az esedékes háromhavi LIBOR foglalkoztatta.”⁴⁶ (28.) A felszín átláthatatlanságának érzetét azonban jobban illusztrálja, hogy előkerülnek „mendemondák” Bernie Madoffról, a „Wall Street legendájáról”. A csalásvizsgálattal foglalkozó főhősben (Maxine Tarnow) azonban a látványosan erős hozamokat látva felmerül a gyanú, hogy itt valamifajta piramisjátékról lehet szó (143–144.) – Madoff az észak-amerikai történelem egyik legnagyobb pénzügyi csalássorozatát hajtotta végre piramisjátékával, mielőtt 2009-ben elítélték.

Egy pont után azonban a szöveg elkezd kitégítani a horizontot, és a részletek egyre inkább az egészre utalnak: „úgy értem a kései kapitalizmus maga egy globális piramisjáték, olyan piramissal, aminek a tetején embereket áldoznak, miközben a balekok azt hiszik, sohasem lesz vége.” (165.) Itt már felsejlik a paranoid mítosz- és narratívaképzés lehetősége, ahogy egyre világosabbá válik, a szereplők ugyanúgy vesznek el a felszíni valóság „hivatalos” elbeszéléseiben, ahogy az olvasó csúszik egyre mélyebbre a szöveglabirintusban. Nem véletlen, hogy Pynchon rendszeresen működtet nyomozó karaktereket regényeiben, mivel a történetekből kibomló nyomozás folyamata igen jól illusztrálja, milyen szövevényes nyomkeresésen és kódfejtésen kell végigmennie az olvasónak is a Pynchon-szövegek értelmezése során. Amikor pedig úgy tűnik, kaphatnánk valamilyen felszíni magyarázó narratívát, a szöveg vagy átcsúszik az alternatív, menekülő elbeszélésekbe, vagy megszakad: „aztán az ember már csak papír zsebkendő után kotorászik a táskájában, mert tovatűnt az egész, kiűztünk egy hidegebb évszakba, amit nem élt túl mindenki, jött az AIDS, a crack, a kurva kései kapitalizmusról se feledkezzünk meg, szóval kevesen leltek bármiféle menedékre a...” (309.)

A felszín valósága azonban a regényben folyamatosan beleütközik az irónia el-távolító erejébe is. Amikor ugyanis kirajzolódhatna valamilyen „objektív” leírás ar-

ról a környezetről, melyben a szöveg cselekménye zajlik, akkor az elbeszélés megkérdőjelezi saját referencialitását. Erre példa az, amikor a szereplők a karácsony kapcsán az online kereskedelem kérdésével kezdenek foglalkozni, de mindezt úgy teszik, hogy fölvezolnak egy képet arról, hogy az Északi-sarkon a manók már elkezdtek kiköltözni a műhelyekből, és „inkább csak a teljesítéssel meg a leszállítással foglalkoznak, kiszerveznek, továbbítják a játékkérelmeket”, ugyanis „ma már szinte minden a Santa-neten zajlik” (398.). Az olyan társadalmi és gazdasági jelenségek tehát, mint az online kereskedelem, a termelési és értékesítési folyamatok kiszervezése vagy az új piacok keresése mitikus mesevilágként⁴⁷ jelenik meg, aminek következményeként a szöveg oszcillálni kezd a referenciális megfeleltethetőség, illetve az irónia között.

Ezzel párhuzamosan viszont a regény egy sajátos demitizáló folyamatot is végrehajt. Egyfelől lerántja a leplet a kor New Yorkjának szubjektumpozícióiról, amikor Maxine úgy érzi, az olyan „keretbe foglalt arcok”, mint „A Tudós, A Hajléktalan, A Harcos Tolvaj, Az Úzött Nő” (442.) lényegében csak mesterségesen konstruált identitások az ehhez szükséges kellékekkel (bevásárlószatyor, könyv, hangszer). Másfelől a szöveg „az amerikai álmot” is kifordítja, amikor az olajfüggőség és a hulladékgazdálkodással⁴⁸ köti össze a kor társadalmi viszonyait.⁴⁹ Ahogy pedig a regény egyre inkább összemossa a felszíni valóságot a különböző mitikus interpretációkkal, egy pont után nincs más lehetőség, mint a menekülés. Mindeközben „már senki nem hisz a nagy egészben”, amely „túlóságosan strukturálatlan” (199.), és az igazságtartalmára vonatkozóan sincsenek egyértelmű bizonyítékok.

A *Kísérleti fázis* teljes cselekményét átszövi az összeesküvés gondolata. Ahogy a regényidő halad előre, az ikertornyok megtámadása körüli összeesküvés-elméletek elkezdnek összekapcsolódni a Gabriel Ice vezette „hashtánc” nevű adatvédelmi szoftverrel, amely mögötti vállalat után Maxine nyomoz. Miközben pedig egyre erősebb a gyanú, hogy itt csupán egy virtuális vállalatról van szó, amely hekkereket foglalkoztat, az alternatív narratívák folyamatosan tágulnak. Már a regény elején fölmerül, hogy jöhet az újabb „közel-keleti buli”, amely „egysek szerint a második öbölháború” (53.), a háttérben pedig egyfajta permanens kiberhadviselés zajlik. Miközben az összeesküvés-elméletek fokozódnak („mintha Ice vagy valaki a cégénél nemcsak felhalmozna, hanem egyenesen finanszírozna valamit, valami nagyot és láthatatlant...” 87.), a szöveg nyelve is egyre súlyosabb fordulatokkal él („neoliberális terroristatestvériség, ne adj’ isten -nővériség” 113.).

Mindazonáltal – mint azt a „testvériség/nővériség” fordulat is mutatja – a regény nyelvének folyamatosan működő eleme egy sajátos irónia. Ennek nem csupán az a funkciója, hogy hiteltelenítse az elméleteket, hanem az is, hogy érzékeltesse, valójában nem világos, hogy a szövegvalóságban milyen mértékben lehet hitelt adni ezeknek az elbeszéléseknek. Továbbá az irónia arra is szolgál, hogy a szövegvalóságon kívül is dekódolható eseménysorokat úgy távolítsa el az „objektív” referencialitás lehetőségétől, hogy ezek az események maguk is csak lehetséges elbeszéléseként jelenjenek meg⁵⁰ – ami a posztmodern történelemszemlélet egyik igen jellegzetes eszköze.⁵¹ Ezt példázza az is, amikor Maxine maga is öniróniával kezeli a fejleményekre adott reakcióit: „Én csak egy csalásvizsgáló vagyok. Bush, hát, inkább nem mondok semmit. Az arab vetület meg, bennem mindig működésbe lép-

nek ezek a zsidó reflexek, úgyhogy ezen a téren is vigyáznom kell a paranoiával.” (350.)

A felszín hivatalos narratívájával szembeni metaelbeszélés keresésének egyik fő jellegzetessége, hogy igyekszik olyan magyarázatokat adni a világban érzékelhető eseményekre és folyamatokra, amelyek – legalább látszólag – koherens és konzisztens képet tudnak kialakítani. Tekintettel arra, hogy a politikai jellegű összeesküvés-elméletek lényegében állandóan jelen vannak a közgondolkodás különböző szintjein, kézenfekvő, hogy a gazdasági események is kapcsolódjanak ezekhez a metaelbeszélésekhez. Ennek egyik fontos mozgatórugója, hogy például a kései kapitalizmust mint absztrakt, a saját inherens törvényei szerint működő rendszert sokkal könnyebb úgy elgondolni, befogadni és értelmezni, mint amelyet feltehetően személyek vagy szervezetek irányítanak. Mindez pedig Pynchonnál egy sajátos „vallási” diskurzusban is megjelenik: „Ez az új nemzedék – tisztára vallási ügy. Ezredforduló, végnapok, már nem kell felelni a jövőért. Levették róluk a terhet. A Gyermekek Jézus földi dolgok portfólióját menedzseli, és senki sem sajnálja tőle a részesedést...” (285.). Másutt ez még szemléletesebben kerül elő, így érdemes a szövegrészt hosszabban is idézni:

„– A Trade Center tornyai is vallási épületek voltak. Azt jelképezték, amit ez az ország mindenkifelett imád, a piacot, a kurva, szent piacot.

– Vallási kifogásuk volt ellene, azt akarod mondani?

– Miért, nem vallás? Ezek az emberek hisznek abban, hogy mindent a Piac Láthatatlan Keze irányít. Szent háborút vívnak a rivális vallások, például a marxizmus ellen. Minden bizonyíték dacára, hogy a világ véges, itt ez a vak hit, hogy az erőforrások sohasem merülnek ki, a profit örökké gyarapodni fog, akárcsak a világ népessége – még több olcsó munkaerő, még több függő fogyasztó.” (339.)

Pynchon stratégiája, hogy oly módon csúsztatja össze a különböző narratívákat, hogy világossá váljék, azok – egyébként szándékosan eldönthetetlen – igazságtartalmaiktól függetlenül ugyanazt célozzák: a világ egy koherens leírásának lehetőségét. A posztmodern, mint olyan, azonban éppen ezzel száll szembe. A szöveg ráadásul mindezt két fronton hajtja végre. Egyrészt a szövegvalóságon és a regény cselekményén belül sem derül ki, hogy valójában van-e „objektív igazság”, másrészt éppen azt használja föl, hogy a 2000-es évek elején (különösen szeptember 11. után) a politikai és a gazdasági folyamatok kapcsán a szövegen kívüli valóságban is megjelentek az összeesküvés-elméletek. Ilyen a regényben például az az elképzelés, hogy a World Trade Centert valójában a CIA rombolta le (323.), miközben az eltérített gépek légitársaságainak, illetve a WTC-ben működő nagybankoknak a részvényeivel szeptember 11-ének hetén igen gyanúsán kereskedtek, mint-ha valaki előre tudta volna, hogy a papírok árfolyamai esni fognak (325.).

Az látszik tehát, hogy Pynchonnál a paranoid összeesküvés-elméletek reprezentálják a posztmodernből való menekülés alternatív metanarratívák képzésén alapuló folyamatát. Amennyiben ugyanis az érzékelhető hatalmi mechanizmusok olyan komplex konceptuális és diszkurzív rendszert alkotnak, melyek rendre megkérdőjelezzik önmön ideologikus elbeszélhetőségüket, akkor az egyik lehetséges

megoldás olyan narratívák előállítására, melyek egy koherens elbeszélésre kívánják lecserélni az érzékelt valóság széttartó szöveghálózatát, illetve az ennek megértése során föllépő hermeneutikai eljárások esetleges anomáliáit. Ezzel a módszerrel azonban az a probléma – és innen ered a Pynchon-szöveg posztmodern jellegéből fakadó ironia is –, hogy éppen a megérteni kívánt diszkurzív környezet lényegét véti el azzal, hogy a rendszer sztochasztikus jellegét tagadja. Vagyis tulajdonképpen egy olyan olvasási stratégiával van dolgunk, amely egy posztmodern szöveget le akar cserélni, illetve át akar írni egy könnyebben olvasható textusra.

Pynchon regényében kiemelt szerepet kap ezzel párhuzamosan a felszín és a mély metaforikus kérdésköre is. Ezt a szöveg az interneten keresztül ábrázolja, melynek esetében a mindenki számára általánosan elérhető felszínről röviden annyit mondható el, hogy „felemészti az energiánkat, felzabálja a drága időnket. És nincs ártatlanság. Sehöl. Nem is volt. Bűnben fogant, a lehető legrosszabban.” (422.) Itt azonban már nem a paranoid metaelbeszélésekről van szó. Egy sokkal komplexebb perspektíva tárul elénk, ahogy egy dialógus során a felszínről az is kiderül, „a legrosszabb, amit el lehet mondani róla, hogy kicsit elüzletiesedett. Ezzel együtt embermilliárdoknak ad lehetőséget, szabadságot.” (422.) A párbeszéd ráadásul folytatódik, és egyre világosabbá válik, hogy nem lehet egyértelműen meghatározott, koherens narratívát rávetíteni az internetre. „Nevezd szabadságnak, akkor is az irányítás a lényege. Mindenki össze van kötve, soha senki sem kóborolhat el többé. És a következő lépés, hogy összekötik ezekkel a mobiltelefonokkal, és máris kész a totális, kikerülhetetlen felügyeleti Háló.”⁵² (423.) Következésképpen a felszíni internet itt a posztmodern társadalmak korábban elemzett problémájának metaforájaként is olvashatóvá válik. Egy olyan világgént, amely úgy biztosít rendkívül nagy szabadságot, hogy az a szabadság sokaknak pusztán illúzióként tűnik föl. Azonban míg az alternatív metanarratívákon alapuló beállítódás egy az egyben illúzióként is kezeli a „felszínt”, addig a posztmodern sajátosságokat konstruktív kritikai eszközökként felhasználó módszer inkább az illúzióknak tűnő valóság mélyén keresi a lényegét.

A *Kísérleti fázisban* ez a „mély” a DeepWeb (illetve a DeepArcher nevű platform), amely olyan internetes felület, melyet eredetileg csak a beavatottak érhetnek el, vagyis amellyel, hogy nem áll rendelkezésre a nyilvánosság számára, a felszíni „bűnök” is csak kisebb mértékben határozzák meg: „Ott lenn még, szóval, gyerekcipőben jár a reklám.” (41.) Mi több, már a regény elején kiderül, hogy mindenki a DeepArcher forráskódját akarja megszerezni, mivel „a biztonsági terv kell nekik. Mert ilyet még soha nem láttak, és megőrülnek érte.” (41.) A DeepArcher sajátossága, hogy az ott fellelhető tartalmakat maguk a felhasználók hozzák létre. Ezzel egy olyan világot teremtenek, amely egyrészt illuzórikus, másrészt viszont a felszíni valóság mélyére hatolva lehetővé teszi a látogató számára, hogy alternatív és fiktív identitást (avatárt) használva olyan információkat is cserélhessen másokkal, melyek a felszínen nem elérhetők. „Minél beljebb jutsz, egyik elágazástól a másikig, a vizuális effektusokat, amiket látni vélsz, mind a felhasználók adják hozzá szerte a világon. Ingyen. Hekkeretika. Mindenki megcsinálja a magáét, és kilép, anélkül, hogy feltüntetné a nevét. Ez is növeli az illúziófátylak számát.” (74.)

Mindez pedig lehetővé teszi a „konstruktív eltévedést” (81.), amely egyszerre a DeepArcher, illetve a posztmodern szövegek sajátja. Utóbbiak – és Pynchon regé-

neyei különösen⁵³ – éppen ilyen konstruktív eltévedésre hívják az olvasóikat. Egy olyan értelmezési folyamatot kínálnak tehát föl, amely nem újfajta metanarratíva megalkotását ajánlja, hanem belépést a felszíni elbeszélések kaotikus mátrixának mélyére. Ez az eljárás tehát nem egy konkrét hatalmi mechanizmust kíván leleplezni, hanem egy olyan komplex diskurzrendszer, melyhez a felszínen mindenki csatlakozik – még az is, aki aztán lebukik a mélybe. „Mostanában, ha a felszíni webet nézed, csupa szájtépés az egész, rengeteg eladó áru, szpemmerek, spílerrek, várakozó ujjak, kétségbeesett tolongás, és ezt nevezik gazdaságnak. Közben meg ideleln, előbb vagy utóbb, valahol a mélyben, fel kell bukkannia egy horizontnak kódolt és kódolatlan között. Egy szakadéknak.” (358.) Éppen erről szól a posztmodern menekülés azon változata, amely azt feltételezi, hogy létezik olyan kritikai magatartás, amely a mélyben (a nyelvben, illetve a diskurzusban) elér egy szintet, ahol a „kódok” a felszíni hatalmi struktúráktól független autonómiához juthatnak.

A probléma azonban az, hogy mindez ténylegesen menekülés – csakúgy, mint az összeesküvés-elméletek metanarratívái. Ugyanis egyik eljárás sem a fennálló felszíni berendezkedés egészét kívánja megváltoztatni. Míg az alternatív nagy elbeszélések létrehozása csak leegyszerűsíti a fennálló rend komplexitását, és egy könnyebben kezelhető, illetve interpretálható narratívát hoz létre, addig a diskurzusok (illetve Pynchonnál a DeepWeb) mélyére menekülés elfogadja a felszín összetettségét, mindazonáltal úgy gondolja, a szubverzió a rendszer eldugott zugaiban föllelhető autonómiákban valósulhat meg – mindenfajta totalitás igénye nélkül. A *Kísérleti fázis* pontosan ezt a problémakört érzékelteti, amikor egyrészt az iróniával rendre hitelteleníti az első menekülést, másrészt ahogy bemutatja, a felszín valósága lépésről lépésre nehezíti meg a DeepArcher világának autonómiáját. Így csúsznak össze a regényben az egymást keresztező narratívák, hogy aztán fölcsívódhassanak egy elbeszél New York kaotikus valóságában.

JEGYZETEK

1. Fredric Jameson, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, ford. Dudik Annamária Éva, Noran Libro, Bp., 2010, 9.
2. A fogalmat Jameson Ernest Mandel leírására építi. Ld. Ernest Mandel, *Late Capitalism*, tr. Joris de Bres, NLB, London, 1976.
3. Jameson, *A posztmodern*, 9.
4. Ld. például Theodor W. Adorno, *The Idea of Natural History*, Telos, 1984/60, 111–124.
5. Ld. különösen Walter Benjamin, *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában*, ford. Mélyi József, http://www.aura.c3.hu/walter_benjamin.html
6. Jameson, *A posztmodern*, 10.
7. *Uo.*
8. *Uo.*
9. *Uo.*
10. Ezekről legutóbb kiváló összefoglalást adott magyarul Pogátsa Zoltán, *Magyarország politikai gazdaságtana. Az északi modell esélyei*, Osiris, Bp., 2016, különösen: 16–83.
11. Jameson, *A posztmodern*, 12.
12. Ennek a jelenségnek a különböző aspektusait írja le például Alain Badiou, *A század*, ford. Mihancsik Zsófia, Typotex, Bp., 2010., illetve Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, London, 2000. Egy másik nézőpontból Pogátsa Zoltán a neoliberalizmus kapcsán világít rá arra, hogy milyen erős ideológiai funkcióval bír a megnevezés a kapitalizmus vizsgálata során.

Miközben rámutat, hogy a „neoliberalizmus” kifejezést publikálva éppen a mozgalom egyik vezető teoretikusa, Milton Friedman használta először, hangsúlyozza, sokan még mindig megkérdőjelezik a fogalom használatát is mint „kívülről oktrojált kifejezést”, melyet szerintük „egyesek politikai fegyverként használnak”. Pogátsa világosan foglalja össze a megnevezés és a jelenség közti kapcsolatot: „Ha egy ideológia nem megnevezhető, akkor könnyebb azt ideológiailag semlegesnek, technokratának, szakmainak beállítani, miközben valójában ugyanúgy ideológiai premisszákra épül, mint bármely más versenytárs ideológia. Ameddig sikerült a neoliberalizmus fogalmát a politikai elemzés ezoterikus zugaiba szorítani, addig nem is lehetett a kapitalizmus 1974 utáni korszakát ezen fogalom rendszerszerű értelmezést adó, logikailag koherenciát teremtő vezérfonalára felfűzve értelmezni.” Pogátsa, *Magyarország*, 101–102.

13. Jameson, *A posztmodern*, 281.

14. David Harvey, *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell, Cambridge, Oxford, 1992, 102.

15. Jameson, *A posztmodern*, 35.

16. Harvey, *The Condition*, 53.

17. Ld. *Uo.*, 52.

18. Jameson, *A posztmodern*, 210.

19. *Uo.*, 211.

20. Jean-François Lyotard, *A posztmodern állapot*, ford. Bujalos István, Orosz László = *A posztmodern állapot*, szerk. Bujalos István, Századvég, Bp., 1993, 7–8.

21. *Uo.* 8.

22. Ld. *Uo.*, 89. Illetve: Ludwig Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin, Atlantisz, Bp., 1992, 30–31.

23. Lyotard, *A posztmodern*, 27.

24. *Uo.* 37.

25. Ld. *Uo.* 38–40.

26. Lyotard, *Széljegyzetek az elbeszélésekhez*, ford. Bujalos István, Orosz László = *A posztmodern*, 149.

27. Jameson, *A posztmodern*, 61.

28. Ld. Stefan Morawski, *The Troubles with Postmodernism*, Routledge, London, New York, 2003, 23.

29. Ld. *Uo.* 61–62.

30. Ld. Mike Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism*, SAGE Publications, London, 2007, 69.

31. Ld. Humberto R. Maturana, Francisco J. Varela, *Autopoiesis. Az élő szerveződése*, ford. Lénárt Tamás = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. Bónus Tibor, Kelemen Pál, Molnár Gábor Tamás, Ráció, Bp., 2005, 245.

32. Wolfgang Welsch, *Esztétikai gondolkodás*, ford. Weiss János, L'Harmattan, Bp., 2011, 9.

33. *Uo.* 47.

34. Magyarul: Terry Eagleton, *A fenomenológiától pszichoanalízisig*, ford. Szili József, Bp., Helikon, 2000, 120. Az ideológia eagletoni elemzéséhez bővebben ld. még Eagleton, *Ideology. An Introduction*, London, New York, Verso, 1991.

35. Erről ld. még pl. Göran Therbon, *A marxizmustól a posztmarxizmus felé?*, ford. Bózsó Péter, Bp., L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, 2010.

36. Eagleton, *A fenomenológiától*, 125.

37. Michel Foucault, *A szavak és a dolgok*, ford. Romhányi Török Gábor, Osiris, Bp., 2000, 340. Jelen téma kapcsán igen izgalmas lehet az immáron angolul is olvasható kötet, amely Foucault és a neoliberalizmus kapcsolatát vizsgálja: *Foucault and Neoliberalism*, ed. Daniel Zamora, Michael C. Behrent, Polity Press, Cambridge, 2016.

38. Eagleton, *A fenomenológiától*, 130.

39. Ld. például Alex Callinicos, *Against Postmodernism. A Marxist Critique*, Polity Press, Cambridge, 1990, 166–170. Illetve Hal Foster, *Recodings. Art, Spectacle, Cultural Politics*, Bay Press, Seattle, 1993.

40. Erre jelentenek példát napjainkban azok az identitáspolitikai mozgalmak, melyek lényegében teljesen lemondtak mindenfajta rendszerszintű változtatás igényéről, és akár még sikerként is élék meg, ha a jelszavaikat nagyvállalatok tűzik zászlaikra.

41. Ld. George Levine, *Risking the Moment. Anarchy and Possibility in Pynchon's Fiction* = *Thomas Pynchon*, ed. Harold Bloom, Chelsea House Publisher, Philadelphia, 2003, 57.

42. Ld. *Uo.*, 61. Ahogy Levine fogalmaz, Pynchon regényeiben „az anarchia esztétikai és politikai programmá válik.” *Uo.*, 73.

43. Ld. Maureen Quilligan, *Twentieth-Century American Allegory* = *Thomas Pynchon*, 102.

44. Ennek egyik szimbolikus eseménye volt, amikor a Kongresszus 1999-ben elfogadta az ún. Gramm–Leach–Bliley-törvényt, amely részben hatályon kívül helyezte a nagy gazdasági világválság után, 1933-ban bevezetett Glass–Steagall-törvényt. Ezzel a bankok számára lehetővé vált, hogy más pénzügyi tevékenységgel bíró vállalatokat birtokoljanak. Sokak szemében ez a törvény kulcsfontosságú volt a 2008-as válsághoz vezető úton, részben azért, mert tovább növelte a bankok méretét, és fokozta az értékpapírosítással járó kockázatokat. A Gramm–Leach–Bliley közvetlen előzménye – és lényegében meghozatalának oka – az volt, hogy egy évvel korábban a Citicorp összeolvadt a Travelers Group-pal, ez az üzlet azonban a Glass–Steagallba ütközött. Erről ld. magyarul bővebben Biedermann Zsuzsánna, *Az amerikai pénzügyi szabályozás története*, MTA Világgazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok, Bp., 2011/92.

45. Thomas Pynchon, *Kísérleti fázis*, ford. Gy. Horváth László, Magvető, Bp., 2015, 19. A főszövegben a továbbiakban megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. Az idézetben szereplő Bill Gross a Pacific Investment Management Company (PIMCO) alapítója és egykori vezetője, a mai napig igen fontos befektetési szakembernek számít a globális kötvénypiacon.

46. London Inter-Bank Offer Rate (a londoni bankok egymásnak felajánlott bankközi hitelkamatainak speciális átlagolása).

47. „Ahogy a bolygó melegszik, és egyre fontosabbá válnak a harmadik világbeli piacok, az északi sarki főhadiszállás kénytelen kiszervezni a leszállítást a helyi alvállalkozóknak.” (399.)

48. Ld. L. Varga Péter, *A gyanúsított előállítása*, Szépirodalmi Figyelő, 2016/2, 84.

49. „Az olajfüggőség összeér az ország másik rossz szokásával, a hulladék kezelésére való képtelenséggel. [...] Elhanyagolt erecskék, furcsán foszforeszkáló szemétkanyonfalak, metán, halál és a romlás bűze, kiejthetetlen elnevezésű vegyszerek, akár az Isten nevei, a szeméttelép halmai nagyobbak, mint Maxine képzelte volna, itt-ott a hetvenméteres magasságot is felülmúlják Sid szerint, ami több, mint egy tipikus Yupper West Side-i bérházé.” (168.) Ld. még Paul Coates: *Unfinished Business: Thomas Pynchon and the Quest for Revolution*, *New Left Review*, 1986/160 (november-december), 127.

50. Ehhez ld.: Martin Paul Eve, *Pynchon and Philosophy. Wittgenstein, Foucault and Adorno*, Palgrave Macmillan, New York, 2014, 108.

51. A szöveg elidegenítő eszközeinek működéséről általában ld. még Sipos Balázs, *A Pynchon-szöft-
ver esete az episztemofiliával (Thomas Pynchon: Kísérleti fázis)*, *Jelenkor*, 2016/7–8, különösen: 811.

52. A regénynek ezt az aspektusát részletesen elemzi Nathaniel Rich, *The Thomas Pynchon Novel for the Edward Snowden Era*, *The Atlantic*, 2013. október.

53. A Pynchon posztmodernitását taglaló frissebb szakirodalmakról ld. például Justin St. Clair, *Re-reading Thomas Pynchon. Postmodernism and the Political Real*, *Los Angeles Review of Books*, 2015. március 4.

